

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 10/3 2021 s. 943-962, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

AHMED MİTHAT EFENDİ VE MISIRLI MUHAMMED EMİN FİKRİ BEY'İN AVRUPA İZLENİMLERİ

Sacide AKCAN*

Ömer YILDIZ**

Geliş Tarihi: Nisan, 2021

Kabul Tarihi: Temmuz, 2021

Öz

Bu çalışmada Ahmet Mithat Efendi'nin *Avrupa'da Bir Cevelan* adlı eseriyle Muhammed Emin Fikri Bey'in *İrşâdu'l-Elibbâ ilâ Mehâsin-i Urûbbâ* adlı eserlerinden yararlanılarak, XIX. yüzyılın sonlarında yaşamış iki Doğulu aydının Avrupa'ya bakışları incelenmiştir. 1889 yılında Stockholm'de düzenlenen VIII. Uluslararası Müsteşrikler Kongresi'ne Doğulu ve Batılı pek çok saygın ilim insanı katılmış, kongrede Doğulu dilleri, edebiyatları ve kültürü hakkında çeşitli toplantılar yapılmış, makale ve tebliğler sunulmuştur. Ahmet Mithat Efendi, Sultan II. Abdulhamit tarafından bu kongreye Osmanlı delegesi olarak katılmak üzere resmî olarak görevlendirilmiştir. Muhammed Emin Fikri Bey ise Mısır hıdivliğini temsilen dört kişiden oluşan bir heyetle İsveç'e gönderilmiştir.

19. yüzyılın sonlarında Osmanlı fikir dünyasının önemli ve öncü isimlerinden birinin (Ahmet Mithat Efendi) ve o dönemde hâlâ Osmanlı egemenliğinde bulunan Mısır'ın yetiştirdiği, Batıda eğitim gören ve Batılılaşma eğilimini benimseyen bir aydının (Emin Fikri Bey) Avrupa'ya bakışları, değerlendirmeleri ve Doğuluyla mukayese etmeleri, bugünü doğru değerlendirebilmek açısından önem arz etmektedir. Bu çalışma söz konusu amaca katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Ahmet Mithat Efendi, Muhammed Emin Fikri Bey, Osmanlı, Mısır, Müsteşrikler Kongresi.

AHMED MİTHAT EFENDİ'S AND EGYPTIAN MUHAMMED EMİN FİKRİ BEY'S IMPRESSIONS ABOUT EUROPE

Abstract

In this work, by using Ahmet Mithat Efendi's work titled *Avrupa'da Bir Cevelan* and Muhammad Emin Fikri Bey's *İrşâdu'l-Elibbâ ilâ Mehâsin-i Urûbbâ* the views of the two oriental intellectuals who lived in the late 19th century in Europe will be examined. Many eastern and western scholars participated in the VIII. International Congress of the Orientalists which held in Stockholm in 1889, various conferences made on Eastern languages, literatures and cultures and the articles and the papers were presented at the congress. Ahmet Mithat Efendi was officially commissioned to this congress by Sultan II. Abdulhamit to participate as an Ottoman delegate. Muhammed

* Arş. Gör. Dr.; Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı, akcansacide@hotmail.com

** Öğr. Gör.; Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati, oyildiz123_321@hotmail.com

Emin Fikri Bey was sent to Sweden by a delegation consisting of four people representing Egyptian khedivism.

It is important to reveal how one of the leading names of the Ottoman thought world (Ahmet Mithat Efendi) in the late 19th century and the intellectual who educated in the West and supported westernization ideas (Emin Fikri Bey) from Egypt which was under the sway of the Ottoman Empire saw and considered the Europe and how they compared it with the Eastern World for being able to evaluate today correctly. Aim of this study is to contribute to this purpose.

Keywords: Ahmet Mithat Efendi, Muhammed Emin Fikri Bey, Ottoman, Egypt, Congress of Orientalists.

Giriş

1873 yılında Paris'te ilki gerçekleştirilen Müsteşrikler Kongresi, bu tarihten itibaren iki veya üç yılda bir düzenlenmiştir. Batı'nın sömürge politikaları nedeniyle Doğu'yu yakından tanıma, Doğu dillerine, kültürüne ve antropolojisine hakim olma gibi düşünceler, bu kongrelerin öncelikli amaçları arasında yer alır. Bunun yanında kongrelerin Doğu-Batı kardeşliği, dünyayı birbirine yakınlaştırma gibi barışçıl amaçları da bulunmaktadır. Batıda doğulu ülkelere karşı duyulan güvensizlik nedeniyle bu kongreler Moskova, İstanbul ve o dönemde Fransa'nın egemenliği altındaki Cezayir gibi istisnalar dışında, çoğunlukla Avrupa şehirlerinde düzenlenmiştir.

Çalışmamızda ayrı bir bölüm olarak ele aldığımız VIII. Müsteşrikler Kongresi, 1891'de Stockholm'de gerçekleştirilmiştir. Kongreye Sultan II. Abdülhamit'in isteğiyle Osmanlı murahhası olarak gönderilen Ahmet Mithat Efendi (1844-1912) ve I. Hıdiv¹ Muhammed Tevfik Paşa tarafından -aralarında Fikri Bey'in babası Abdullah Fikri Paşa'nın da bulunduğu dört kişilik² ilmi bir heyetle birlikte- Mısır Hıdivliğini temsilen gönderilen Muhammed Emin Fikri Bey³ (1856-1899), mensup oldukları millete Avrupa'yı tanıtmak ve onları Avrupa'nın güzelliklerinden haberdar etmek maksadıyla kongre ve seyahatleriyle ilgili yazılarını daha sonra kitap haline getirmişlerdir. Gezilerinin vazgeçilmez bir parçası olduğu anlaşılan bu yazılarla hem temsil ettikleri topluma faydalı olmak hem de kendilerine verilen temsil görevini en iyi şekilde yerine getirdiklerini belgelemek istemişlerdir.

Ahmet Mithat Efendi'nin kongre münasebetiyle çıktığı Avrupa seyahati 3 Ağustos 1889'da başlamış ve yaklaşık üç buçuk ay sürmüştür. Seyahati sırasında gözlemlediği hemen her şeyi, faydalı olacağı düşüncesiyle okurlarına aktarmayı bir görev bilmiştir. Muhammed Emin Fikri Bey'in seyahati ise 19 Temmuz 1889'da başlamış, 25 Eylül 1889'da sona ermiştir. İki aydan fazla süren seyahati boyunca Ahmet Mithat Efendi gibi o da uğradığı hemen her yerin coğrafi yapısını, doğal güzelliklerini ve gördüğü teknolojik yenilikleri en ince detayına kadar anlatmıştır. Daha evvel hukuk eğitimi almak için yaşadığı Paris'te yaklaşık yirmi gün kalmış ve kaldığı her gün için notlar almış, özellikle Eiffel Kulesi'ni ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Emin Fikri Bey'in eserinde seyahat süresince kendilerine sunulan yiyecekler nedeniyle yer yer fikhî mülahazalara yer verilmiştir. Heyetin başkanı olan Abdullah Fikri Paşa'nın (Fikri Bey'in babası) seyahat esnasında Mısır'a gönderdiği mektuplar da eserde kaydedilmiştir.

¹ İlk olarak Sultan Abdulaziz tarafından Mısır valilerine verilen unvan olup, İngilizler 1914'te Mısır'ı Osmanlılardan aldıktan sonra kaldırılmıştır.

² Dört kişilik Mısır heyeti: Abdullah Fikri Paşa, Muhammed Emin Fikri Bey, Şeyh Hamza Fethullah, Şeyh Mahmud Efendi Ömer.

³ Mısır yerel Yargıtay Mahkemesi yargıcısı.

Bu çalışmada her iki yazar ve her biri bin sayfa civarındaki eserleri hakkında kısaca bilgi verildikten sonra yazarların Avrupa'ya dair gözlemleri belli başlıklar altında ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma temayülünün arttığı bir dönemde Batı'yı objektif bir bakışla değerlendiren ve aynı zamanda kendi değerlerine yabancılaşmadan ve kültürünü sahiplenerek barışçıl düşünceler üreten Ahmet Mithat Efendi ile Paris'te hukuk eğitimi aldıktan sonra kendi ülkesinde yargıç olarak çalışan, Avrupa'da gördüğü ve olumlu bulduğu her şeyi kendi ülkesinde görebilmek için çabalayan Emin Fikri Bey'in büyük emek ve zaman harcadıkları anlaşılan bu seyahat yazıları, hem o gün hakkında fikir vermekte hem de ülkemizin Batılılaşma sürecini daha sağlıklı değerlendirebilmemize olanak sağlamaktadır.

1. Ahmet Mithat Efendi

Gazeteci-yazar Ahmet Mithat Efendi (1844-1913), Tanzimat ve Servet-i Fünun devirlerini ve Meşrutiyet devrinin ilk yıllarını çeşitli alanlarda yazdığı eserleriyle doldurmuş oldukça üretken bir yazardır. Gazeteci kimliğinin yanında hikâye ve roman yazarı, tarihçi, ilahiyatçı ve felsefeci; edebiyat, coğrafya, müzik, dinler tarihi gibi çok çeşitli alanlarda eserler vermiş bir ansiklopedisttir. Hayatını neredeyse hiç durmaksızın okuma ve yazmayla geçirmiş, eğitimin değerini hep vurgulamış, özellikle kadınların eğitilmesi konusuna özel önem vermiştir. Rodos'ta sürgündeyken bile Medrese-i Süleymaniye adıyla bir eğitim kurumu kurarak oradaki mahkumların eğitim almasını bizzat sağlamıştır (Pala, 2015, s. 5). Sanatı toplumun eğitilmesi için bir araç olarak görmüş⁴ ve bu amacına yönelik yığınla eser yazmıştır.

Türk edebiyatında “baba yazar”, “hâce-i evvel”, “yazı makinası” gibi isimlerle anılan Ahmet Mithat Efendi, 1913'teki ölümünden sonra hak ettiği ölçüde hatırlanmamıştır. Yaşadığı dönemde sergilediği apolitik tutum ve saraya yakın olma çabaları, onun bir anlamda gözden düşmesine neden olmuştur. Onu hocası olarak kabul eden Hüseyin Rahmi Gürpınar dışında, ondan söz eden ve yaşadığı dönemdeki işlevini ve etkisini vurgulayan hemen kimse kalmamıştır (Pala, 2015, s. 6).

Ahmet Mithat Efendi gerçekte politikayı sevmese bile daima bir gazetenin sahibidir ve dolayısıyla politikanın içindedir (Tanpınar, 2003, s. 448). Rodos'a sürgün edildikten sonra hayata bakışı değişir; devletle barışık huzurlu bir yaşamı tercih eder ve eski çevresinden kopup saraya yakın olmaya çalışır. İncelediğimiz eserinde de bu devletçi yaklaşımı görülmektedir: “Hükümdar denilen şey bir milletin timsal-i mücessem-i kutsiyeti demektir. Hükümdar-ı meşruunu sevmeyen ve hakk-ı müstehakkında ta'zim ve tekrimat-ı layıkayı icra etmeyen adamlar insan itlakına bile şayan görülmezler.” (Mithat Efendi, 2015, s. 174).

Ahmet Mithat, ülkesine karşı hissettiği sorumluluk gereği Avrupa seyahati sırasındaki izlenimleri hakkında oldukça detaylı yazılar yazmış ve gazete aracılığıyla okurlarına aktarmıştır.

1.1. Avrupa'da Bir Cevelan

Yazmak için hemen her şeyi vesile olarak gören Ahmet Mithat, 3 Ağustos 1889'da başlayan ve yaklaşık üç buçuk ay süren Avrupa seyahati sırasında gün gün yazı yazmış, gördüğü hemen her şey hakkında ayrıntılı notlar almıştır. Tercüman-ı Hakikat gazetesinde tefrika halinde yayınlanan bu yazılar, 1890'da *Avrupa'da Bir Cevelan* adıyla kitap haline getirilmiştir (Pala, 2015, s. 14). Bir hayli keyif aldığı anlaşılan gezilerinde gittiği şehirlerdeki

⁴ “Terbiye-i umumiye emrinde tiyatro adeta bir mektep hükmündedir. Ebna-yı beşer vaaz ve nasihat ihtiyacından hiçbir vakitte varest olamaz.” (Mithat Efendi, 2015, s. 426).

kiliseleri, sarayları, müzeleri, tiyatroları, kütüphaneleri, hastaneleri, okulları, eğlence mekânlarını, fabrikaları ve hatta mezarlıkları bile ziyaret etmiş ve ayrıntılı notlar almıştır. Gezdiği yerleri yalın bir merakla gezmemiş, mekânların yaşamla ilişkisini kurarak kendi ülkesiyle kıyaslamalar yapmıştır. Gördüğü ve hayran kaldığı şeyleri ülkesi için hayal etmekle kalmamış, bunun yollarını arayarak zihninde çeşitli projeler geliştirmiştir. Avrupa'daki seyahatlerinden azami ölçüde yararlanmasını bilmiş, Osmanlı delegesi olarak bu seyahatin ülkesine ne gibi yararları olacağını düşünmüş ve aklına gelen her fikri not alıp okurlarına aktarmıştır.

Gezip gördüğü şeyleri değerlendirirken kör bir Batı hayranlığıyla değil Doğu'nun değerlerini ve üstün yönlerini hesaba katarak karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Kongre boyunca yapılan konuşmalar, meydana gelen tartışmalar, sunulan bildirimler ve makaleler çerçevesinde Batıların Doğu'yu nasıl anladıklarını, Batılı aydın ve oryantalistlerinin bakış açılarından hareketle aslında Doğu'yu ne kadar az tanıdıklarını ortaya koymuştur (Pala, 2015, s. 15). *Avrupa'da Bir Cevlan*, yazıldığı dönemde önemli bir boşluğu doldurmuş ve Osmanlı halkının Avrupa'ya dair önyargılarını nispeten kırmıştır: "Avrupa'yı Osmanlılara ilk tarif eyleyecek olan bu seyahatnamede tenvir-i uyûn-ı Osmaniyâna hizmet eyleyecek tarik-i sıdk u sıhhatten ayrılmamaklığına tembih buyurdular." (Mithat Efendi, 2015, s. 1000).

Konuşma dilinin hakim olduğu eserin üslubuna bakıldığında yazarın gözlemlediği şeyleri hiçbir süzgeçten geçirmeden aktardığı izlenimi uyanmaktadır. Yazarın roman ve hikâyede kullandığı dili, Avrupa seyahatine dair bu eserinde de hemen aynı şekilde kullandığı görülür. Bazen nasihat edasında ama daha çok öğretmek, haberdar etmek kaygısıyla bolca yazmıştır. Zamana dakikalara varıncaya kadar hesaplı bir şekilde kullanan Ahmet Mithat, bolca gezmeye, insanlarla kısa sürede dostluk kuracak kadar ilgilenmeye ve yoğun geçen seyahatine dair bin sayfadan fazla yazı yazmaya vakit bulabilmiştir.

2. Muhammed Emin Fikri Bey

Muhammed Emin Fikri Bey (1856-1899), yaşadığı dönemde Mısır'ın önemli isimlerinden biridir. Kahire'de doğmuş ve orada vefat etmiştir. Fransa'da hukuk eğitimi almış, temyiz mahkemesi yargıçlığı ve İskenderiye valiliği gibi önemli görevlerde bulunmuştur.

İrşâdu'l-Elibbâ ilâ Mehâsin-i Urubbâ, *Coğrafiyetu Mısır* ve babası Abdullah Fikri Bey'e ait manzum ve mensur yazıları bir araya getirdiği *el-Âsârü'l-Fikriye* adlı eserleri bulunmaktadır (ez-Zirikli, 2002, s. 43).

Luis Şeyho, *el-Âdabu'l-Arabiyye* adlı eserinin "Abdullah Fikri Paşa" maddesinde Muhammed Emin Fikri Bey'in hayatına kısaca değinmektedir. Bu eserde Emin Fikri Bey'in hukuk alanında gösterdiği başarıdan dolayı Mısır hükümeti tarafından resmi göreve getirildiği ve yazarın erken yaşta vefat ettiği bildirilmektedir (Şeyho, 1910, s. 87).

2.1. İrşâdu'l-Elibbâ ilâ Mehâsin-i Urûbbâ

Muhammed Emin Fikri Bey, *İrşâdu'l-Elibbâ ilâ Mehâsin-i Urûbbâ* (Zeki İnsanları Avrupa'nın Güzellikleri Hakkında Bilgilendirmek) adlı eseri iki nedenle kaleme aldığını belirtmektedir. Birincisi eserin isminde yer alan "mehâsin"⁵ kelimesinden de anlaşılacağı üzere

⁵ *Mehâsin*, müfredi olmayan bir sözcüktür. Akıl, heva ve his açısından güzel görülen şeyler için kullanılmaktadır. Yani hem basar hem de basiret açısından hoş ve güzel görülen insan, mekân ve erdemi ifade etmektedir. (bk. Muhammed Murtaza ez-Zebîdî, *Tacu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, حسن mad. Dâru'l-Hidâye, c.34, s. 418). Yazar,

yazar, VIII. Müsteşrikler Kongresi münasebetiyle çıktığı Avrupa gezisinde gördüğü kentleşme, gelişim, imar, eğitim, ahlak vb. alanlardaki güzellikleri Mısır'ın aydın ve ilerlemeye açık insanlarına aktarmak istemiştir. Avrupa'daki modernleşme ve ilerlemeden söz ettiği hemen her anekdotun ardından "Keşke bizim şehirlerimiz bu ilerlemeye, insanlarımız da bu vasıflara sahip olsaydı!" gibi temennilerde bulunmaktadır. Eserin yazılmasının ikinci nedeni ise yazarın Mısır hıdivi tarafından kendisine verilen temsil görevini hakkıyla ifa ettiğini belgelemek istemesidir. Bu yüzden eserin ikinci bölümü daha çok kongre ve katılımcılarla ilgili bilgiler, kongrede sunulan makaleler ve yazarın babası Abdullah Fikri Bey'e ait nazım ve nesir türü metinlerden oluşmaktadır. Eserin genelinde Avrupalıların meziyetlerinden, örnek alınması gereken yönlerinden ve Avrupa'nın güzel mekânlarından söz edilmektedir⁶.

Kongre münasebetiyle gerçekleşen bu geziye ait yazı fikri, yazarın babası Abdullah Fikri Bey'e aittir. Emin Fikri Bey bunu eserin başında itiraf etmektedir. Abdullah Fikri'nin Paris'e varmadan önce Ali Mübarek Paşa'ya gönderdiği mektup, seyahatlerinin Luzern'e kadar olan kısmının özeti şeklindedir. Eserde Abdullah Fikri Bey tarafından yazılan "*İskenderiye'ye Yolculuk*" ve "*İskenderiye'de İkamet Süresi*" başlıklı iki bölüm mevcuttur. Söz konusu mektuba ve iki yazıya bakıldığında, eserin tamamının Abdullah Fikri Bey tarafından yazılmış olması halinde çok daha iyi bir eser olacağı anlaşılmaktadır. Abdullah Bey tarafından yazılan bölümlerde filolojik tahliller, belîğ bir anlatım, seci, muvazene ve cinas gibi söz sanatları, şahsına ve İmrulkays vb. şairlere ait şiirler bulunmaktadır. Yazar, önerilerini ve düşüncelerini ayet ve hadislerle teyit etmiştir. Abdullah Fikri Bey ayrıca kongrenin açılış gününde İsveç kralı II. Oscar'a teşekkürlerini bildiren bir kaside inşad etmiştir⁷.

Emin Fikri Bey, eserinde önemli gördüğü şehirleri anlatırken "İcmaliyyat" başlığı altında şehirle ilgili genel bilgiler vermiştir. Seyahati sırasında şehirlerin tarihi yerlerini; park, eğlence mekânları, alışveriş merkezleri, şelale, müze, resim galerileri, tiyatro, opera ve kütüphaneleri; hemen her şehrin borsa merkezi gibi yerlerini gezmiş ve bu yerleri detaylı bir şekilde anlatmıştır. Eserde şehirlerin nüfus istatistiklerine de yer vermiştir (Fikri Bey, 1893, s. 119). Şehir içinde bir yerden başka bir yere giderken aradaki mesafeyi, yol tarifesini, yolun kaç dakika sürdüğünü; seyahatin başlangıç ve bitiş sürelerini aktarır. Yazar, Avrupa dillerinden yalnızca Fransızca bildiği için Fransızca konuşulmayan yerlerde sıkıntı yaşamışlardır. Dil sorunu nedeniyle bazı yerlerde alışveriş esnasında satıcıyla bir türlü anlaşamadıklarını, yanlışlıkla satıcıya yüklü miktarda ödeme yaptıklarını ancak satıcının fazla parayı iade ettiğini anlatır (Fikri Bey, 1893, s. 539).

Emin fikri Bey Avrupa'yı görmeyenler için detaylı bilgiler verirken aynı zamanda Avrupa'ya gidecek kişilere yeme, içme gibi konularda tavsiyelerde bulunur (Fikri Bey, 1893, s. 395). Kitapta gezi notlarının dışında nahiv, lügat değerlendirmeleri ve fıkhi mülahazalar da bulunmaktadır. Mesela bir yerde kendilerine ikram edilen ayı etini yiyen yazar, bu etin helal olduğuna dair öncelikle ayet delil gösterir ve ardından dört mezhebin yırtıcı hayvanlar hakkındaki görüşlerini ayrıntılı bir şekilde nakleder (Fikri Bey, 1893, s. 746).

Avrupa'nın güzel mekânlarını aktardığı gibi güzel ahlakını da aktardığı için eserin isminde bu ifadenin özellikle kullandığı anlaşılmaktadır.

⁶ Yazarın Avrupa kentleriyle ilgili olumlu yaklaşımının tek istisnası Brindisi (İtalya) şehriyle ilgili notlarında görülmektedir. Yazar bu şehrin limanından başka zikredilmeğe değer hiçbir şey olmadığını, şehirdeki yolların dar ve kötü olduğunu, ahalinin çok fakir olduğunu, ayakkabısız dolaştıklarını ve hatta sigara izmaritleri için kavga ettiklerine şahit olduğunu aktarmaktadır.

⁷ Bu kasideden bir bölüme çalışmamızın kongreye ilgili bölümünde yer verilmiştir.

Arapça yazılan eserde genel itibariyle ilmi bir üslup hakimdir, ancak bazı bölümlerde edebi bir üslup görülmektedir. Emin Fikri Bey, eserini oldukça samimi bir üslupla ve herhangi bir kurala bağlı kalmaksızın yazmıştır. Eserin kimi yerlerinde şöyle ifadeler rastlanmaktadır: "Ben el yazma ve matbu kısımları anlatırken etüt salonundan bahsetmeyi unutmuştum. İşte şimdi mütalaa salonundan bahsedeceğim." (Fikri Bey, 1893, s. 458). Aynı şekilde yazarın okuyucuyu bizzat gezintinin ögesi haline getirdiği görülür: "Bu mağazaların nasıl çalıştığını görmek istersen benimle üst kata çık." veya "Bu sahneden keyif aldıysan haydi sergilenen gıda ürünlerine bakalım." der (Fikri Bey, 1893, s. 393). Bu gibi ifadeler konuşma üslubuna yakın bir dil kullanan Ahmet Mithat Efendi'de de sıklıkla görülmektedir.

3. Müsteşrikler Kongresi

Oryantalizm, Yakın ve Uzak Doğu toplumlarının, dillerinin ve kültürlerinin incelendiği Batı kökenli ve Batı merkezli araştırma alanlarının tümüne verilen ortak addır. Oryantalizm çalışmalarının merkezinde filolojik çalışmalar yer almaktadır. Metinleri yayına hazırlayıp çevirmenin yanında, bilinen tüm Asya ve Kuzey Afrika uygarlıklarına dair parabilim, antropoloji, arkeoloji, sosyoloji, iktisat, tarih, edebiyat ve kültür gibi hemen tüm alanları kapsamaktadır (Koçak, 2012, s. 258).

19. yüzyıl oryantalizm açısından altın çağ olarak değerlendirilir. Bunun nedeni Batı'nın Doğu karşısında üstünlüğünü ilan etmesi ve aynı zamanda Doğu'ya yönelik ilginin olağanüstü biçimde artmış olmasıdır. Bu ilgi ve merak nedeniyle Avrupa'da birkaç yıl arayla düzenlenen müsteşrik kongrelerinin ilki 1873 yılında oryantalizmin başkenti sayılan Paris'te gerçekleştirilmiştir⁸. 1973 yılına kadar devam eden bu kongreler toplam 29 oturumda gerçekleşmiş, bu kongrelerden geriye hacimli bir külliyat kalmıştır (Koçak, 2012, s. 260).

Ahmet Mithat Efendi, 1889 yılında İsveç/Stockholm ve Norveç/Cristiania⁹'da sekizincisi gerçekleşen bu kongreye Osmanlı delegesi olarak katılmıştır. Esasında İsveç hükümeti kongreye Osmanlı delegesi olarak Moritanya asıllı Arap dili ve edebiyatı bilgini Muhammed Mahmud eş-Şinkitî'nin (1829-1904) gönderilmesini Bâbîâli'den rica etmiştir. O dönemde Şinkitî'nin klasik Arap edebiyatı alanındaki otoritesi Avrupalı oryantalistlerce bilinmekte ve çalışmaları takip edilmekteydi. Mahmud eş-Şinkitî, *el-Hamase* adlı eserinin giriş bölümünde kendisini kongreye özel olarak arayıp davet eden Kral II. Oscar için bir kaside yazarak onu methetmiştir. Kasideden birkaç beyit şu şekildedir:

أَسْكَارَ ذَا الثَّانِي سَاتِيكَ وَافِدَا عَلِي بَابِكَ السَّامِي لِمَجْمَعِكَ الضَّمْحِ
مَادِبَ كُلِّ النَّاسِ لِلطَّعْمِ وَحَدَهُ وَمَادِبِنَا أَسْكَارَ لِلْعِلْمِ وَالطَّعْمِ

"Ey ikinci Oskar yakında senin görkemli toplantın için ulvi kapına heyet olarak geleceğim. Bütün insanların sofraları sadece yemek için kurulur, Oskar'ın sofrası ise hem ilim hem de yemek için kurulur." (eş-Şinkitî, 1319, s. 7).

⁸ 1873 Paris, 1874 Londra, 1876 St. Petersburg, 1878 Floransa, 1881 Berlin, 1883 Leiden, 1886 Viyana, 1889 Stockholm-Cristiania (Oslo), 1892 Londra, 1894 Cenevre, 1897 Paris, 1899 Roma, 1902 Hamburg, 1905 Cezayir, 1908 Kopenhag, 1912 Atina, 1928 Oxford, 1931 Leiden, 1931 Roma, 1938 Brüksel, 1948 Paris, 1951 İstanbul (15-22 Eylül tarihlerinde İstanbul üniversitesi Fen Fakültesi binasında toplanan kongreye Türkolog ve tarihçi Zeki Velidi Togan başkanlık etmiştir), 1954 Cambridge, 1957 Münih, 1960 Moskova, 1964 Yeni Delhi, 1967 Ann Arbor, 1971 Kanberra, 1973 Paris. (Yirminci yüzyılda iki büyük dünya savaşı sırasında hiç kongre yapılamamıştır.) (Koçak, 2012, s. 262).

⁹ Bugünkü adı Oslo olan şehir.

Şinkitî'nin bu görevle ilgili bazı şartlar ileri sürmesinden rahatsızlık duyan Padişah onun Medine'ye dönmesini emretmiş, kongreye de Ahmet Mithat Efendi'nin gönderilmesi kararlaştırılmıştır (Görgün, 2010, s. 175)¹⁰. Ahmet Mithat Efendi kongrede şu şekilde takdim edilmiştir: "Matbaa-i amire müdürü ve meclis-i umur-ı sıhhiye azalığıyla¹¹ beraber karantinalar başkâtibi ve Tercüman-ı Hakikat gazetesi baş muharriri rütbe-i bâlâ ashabından olarak Devlet-i Aliye-i Osmaniye tarafından Oryantalistler Kongresi'nin sekizinci içtimaina mebus Ahmet Mithat!" (Mithat Efendi, 2015, s. 152).

Mısır Hıdivliğini temsilen gönderilen "Mir-i mirân saadetli Abdullah Fikri Paşa ve mahdumları izzetli Emin Bey ve maarif müfettişi faziletli Şeyh Hamza ve Câmi-i Ezher mezunlarından Şeyh Ömer Efendiler", Ahmet Mithat Efendiyle birlikte kongre başkâtibi Kont de Lansberg tarafından Kral hazretlerine takdim edilmişlerdir. Ahmet Mithat Efendi, o dönemde Mısır, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bir hıdivlik olduğu için Mısır heyetini krala bizzat kendisi tanıtmıştır (Mithat Efendi, 2015, s. 137). Ahmet Mithat, dört kişilik Mısır heyetinin üyelerini çok takdir ettiğini, hal ve hareketlerinde zerre kadar bir kusur görülmediğini belirtir:

Fikri Paşa ve mahdumu Emin Bey zaten zekâvet ve fetanetle mütehalli zevat-ı reviyet-simattan bulunup Şeyh Hamza Efendi ise bundan evvelki Viyana içtimanda misalini görmüş ve Şeyh Ömer Efendi dahi kemal-i teyakkuz ve zekâvetle Şeyh Hamza Efendi'ye peyrev olmakta bulunmuş olduğundan hakikaten hiçbirisinin bilcümle hâl ve hareketlerinde zerre kadar kusurları görülmemekteydi." (Mithat Efendi, 2015, s. 142).

Emin Fikri Bey, eserinde Ahmet Mithat Efendiyle ilk karşılaşmalarını şu şekilde anlatır:

Katılımcıların birçoğu isimlerini kaydetmeye uğraşırken orada bulunanlar arasında birden fesli, uzun boylu, mükemmel endamlı, siyah ve gür sakallı, geniş omuzlu, büyük yüzlü bir adam gözümüze çarptı. Dikkatli bakınca onun da bizlere dikkatlice baktığını gördük. Bir kuvvet bizleri birbirimize çekti. Yıllarca birbirini görmemiş dostlar gibi sarıldık ve onun "Tercüman-ı Hakikat" gazetesinin başyazarı ve kıymetli eserlerin müellifi Ahmet Mithat Efendi olduğunu anladık (Fikri Bey, 1893, s. 593).

Emin Fikri Bey eserinde kongre başlamadan önce ilk olarak sekreteryaya gittiklerini ve burada kendilerine sunulan üç ayrı deftere kayıt yaptırıldıklarını söylemektedir. İlk deftere kişisel bilgileri ve Stockholm'de kalacakları yer kaydedilmiştir. İkinci deftere kongre münasebetiyle II. Oscar'a hediye edecekleri eserlerini kaydettirmişlerdir. Emin Bey *Coğrafiyyetu Mısır* (Mısır Coğrafyası) adlı eserini; üçüncü deftere kongrede sunacakları makalenin ismini kaydettirmiştir. Yazar, *Nebzetun fi İbtâli Re'yi'l-Kâ'iline bi ta'vîzi'l- lügati'l-'Arabiyyeti's-Sahîha bi'l-Lüğati'l-'Amiyye fi'l-Kütubi ve'l-Kitâbe* adlı makalesini; yazarın babası Abdullah Fikri Bey ise *Ucâletü'l-Beyân fi Şerhî Divâni Hassân ve el-Kelâm alâ Hâli't-Ta'limi'l-Cârî el-'An bi Mısra fi'l-Mekâtibi ve'l-Medârisi ve Câmi'i'l-Ezher* adlı makalelerini; Şeyh Hamza Fethullah, *Bâkuretü'l-Kelâm alâ'n-Nisâ'i fi'l-İslâm* adlı makalesini, Mahmut Efendi Ömer ise *Emsâlu'l-Mutekellimin fi 'Avâmi'l-Mısriyyin* adlı çalışmasını kaydettirmişlerdir.

Kongre kralın bildiriyle başlamış, Abdullah Fikri Bey de krala teşekkür bildiren bir kaside inşad etmiştir. Fikri Bey'in eserinde yer alan bu kasideden bazı beyitler şu şekildedir:

¹⁰ Emin Fikri Bey kitabında Osmanlı halifesi tarafından gönderilen üyelerin Ahmet Mithat Efendi ve Mahmud eş-Şinkitî olduğunu söylemektedir, ancak Şinkitî kongreye gönderilmemiştir (Fikri Bey, 1893, s. 600).

¹¹ Mithat Efendi sonraki dönemde Umur-ı Sıhhiye reisi olmuştur.

اليوم أسفر للعلوم نهار
وبدت لشمس نهارها أنوار
وعدت لأرباب المعارف دولة
غراء صاحب ملكها أسكار
اسكار الثاني الذي اعترفت به
الأقطار وارتفعت به الأقدار
ورعى حقوق العلم يعلي قدره
فنما بهمته له مقدار

“Bugün ilimler için bir gün ağardı, ilim semasının güneşinin ışıkları görüldü.

İlim sahipleri için hükümdarı Oskar olan saygın bir devlet¹² gün yüzüne çıktı.

İkinci Oskar, o ki ülkeler onun hakkını tanımış ve onunla değerler yücelmiştir.

İlmin değerini yücelterek hukukuna riayet etti ve onun gayretiyle ilim arttı.” (Fikri Bey, 1893, s. 631).

Kongreye ev sahipliği yapan İsveç-Norveç kralı II. Oscar’ın açılış konuşmasından bir bölüm şu şekildedir:

Tevarih-i Şarkiye hazine-i vefire ashabı olan mülük ve selatinin ulûm ve erbab-ı ulûm hakkındaki himayet ve semahatlerini uzun uzadıya hikâyet ve rivayet eder. Fakat tahattur etmelisiniz ki artık şair-i şehir Nebire’nin ağzını inciyle dolduran Melik Numan ve bir güzel şairin mükafatını binlerce altınla tayin eyleyen Halife Me’mun zamanları geçmiştir. Biz ki bu asrın hükümdarıyız, size başka türlü inciler başka türlü altınlar arz edebiliriz. O ise sizin taharriyatınızla keşf eylediğiniz hakâyika kemal-i rağbet ve muhabbetimizden yani muallimin-i muhteremesinden olduğunuz ulum ve fûnunu kemal-i sıdk ve hülusla sevmekliğimizden ibarettir (Mithat Efendi, 2015, s. 157).

Kongrenin ikinci başkanı Lieblein ise konuşmasında ilimlerin çoğunun, özellikle de dini ve ahlaki düşüncelerin kaynağının Şark olduğunu, bu yüzden Şark dilleriyle ilgili araştırmaların Avrupalılar nezdinde gittikçe önem kazandığını belirtmiştir (Mithat Efendi, 2015, s. 279).

Ahmet Mithat’ın “seksen yaşında bir pir-i fazıl” dediği Prusyalı şarkiyatçı Joseph Gottwald, ona kongredeki temsilinin önemini şu sözlerle dile getirmiştir:

İçtimada bulununuz. Milletinizin şan-ı faziletini profesörlere gösteriniz. Zaten anladınız ya içlerinde ilm-i amik sahibi adamlar pek azdır. Diğerleri pek sathi ulemadan olup en alimleri bile yine fazl u irfan sahibi bir Şarklıdan tashih-i malumat ihtiyacından vareste değildirlir.”; “Çalışınız oğlum! Hikemiyat-ı hakikiye-i İslamiye’yi Avrupa’ya göstermelisiniz. Din-i Ahmedî bugünkü müterakki Avrupa’yı da bahtiyar edecek ahlak-ı melekâneyi mevrustur. Avrupa her ulum ve sanayide terakki eylemişse de hikmet cihetinden hiç terakki edemeyip dalalet vadisinde pûyândır. Çalışınız. Bu çalışkan Avrupa’yı siz Şarklılar, Müslümanlar irşad eyleyeceksiniz (Mithat Efendi, 2015, s. 214).

Ahmet Mithat bu dostane toplantıda yalnızca kongre üyelerinin olduğunu, kadın-erkek beş yüzden fazla üyenin üç-dört büyük salonda bir araya gelmesinin oldukça hoş bir manzara oluşturduğunu belirtir¹³ (Mithat Efendi, 2015, s. 151).

Kongre beş ayrı bölümde gerçekleştirilmiştir:

¹² İsveç-Norveç ülkesi kastedilmektedir.

¹³ Emin Fikri Bey eserinde kongreye kaydedilen üye sayısının 646 olduğunu söyler (Fikri Bey, 1893, s. 601).

- 1) Sami diller
- 2) Ari diller
- 3) Afrika dilleri (Eski Mısır dili de bu gruba dahildir.)
- 4) Orta Asya ve Uzak Doğu dilleri
- 5) Malezya ve Polinezya dilleri

Kongrede “İslam Dili ve Edebiyatı” başlıklı oturuma başkanlık eden Ahmet Mithat, Mısır heyetinden Abdullah Fikri Paşa’nın belîğ ifadelerinden oldukça etkilenmiştir: “Bir aralık nevbet-i kelamı Fikri Paşa’ya verdim. O zatın Arabîsi o kadar fasih ve belîğdir ki ağzından çıkan sözleri derhal kalemlerle zaptetseler itinalı yazılmış bir nüsha-i edebiye husule gelmiş olur.” (Mithat Efendi, 2015, s. 182).

Ahmet Mithat, oturumu yönettiği sırada Doğulu dinleyiciler ve Batılı konuşmacılar için Fransızca ve Arapça tercüme yapmış ve bu yüzden katılımcıların büyük takdirini kazanmıştır. Nitekim kongrede en büyük sıkıntı dil konusunda yaşanmıştır. Doğulu alimlerin hemen hiçbiri Avrupa’da konuşulan dilleri bilmediklerinden kongredeki otumlardan yararlanamamışlardır. Mısır heyetinden yalnızca Emin Fikri Bey Fransızca anlayabilmektedir. Heyetin geri kalanı kongrede konuşulanlara yabancı kalmıştır. Ahmet Mithat Efendi yaşanan bu sıkıntıyı şu sözlerle ifade eder “Edilen tertip iktizasınca herkesin kendi lisanıyla nutuk etmesi ve fakat Arabî ve Farisî, Osmanî, Çağatayî, Hindî, Malî, Japonî, İbranî gibi lisan-ı gayrı marufeyle irad-ı makal edecek olanların Fransızca veya İngiliz veya Almanca birer suret-i mütercemesini takdim eylemesi lazım geliyordu.”¹⁴ (Mithat Efendi, 2015, s. 153).

Emin Fikri Bey, kongrenin dil konusundaki Fransızca veya ev sahibi ülkenin dilinin kullanılmasıyla ilgili prensibinden dolayı bir dil veya ilim hakkında makale sunan üyelerin o lügat ile konuşmayı kendi diliyle makalesini sunmasından duyduğu rahatsızlığı şu şekilde ifade etmektedir: “Avrupalı âlimler Arap dili, hadis, hadis usulü, tarih vb. ilimler hakkında makale sundukları halde biz Mısır heyeti olarak bu makaleleri tam olarak anlayamadık. Sunulan makale hangi dil ile alakalıysa o dilde sunulmalı.”¹⁵ (Fikri Bey, 1893, s. 647).

Ahmet Mithat, Avrupalı oryantalistlerin Doğu dilleri konusundaki donanımlarını görünce kendilerinin Şarklı olduğunu, ancak Müsteşrik sayılamayacağını söyler. En donanımlı bilginimizin dahi Osmanlı dilinin tarihi seyri, geçirdiği evreler, genişliği ve sınırları, hangi ana dilden doğup hangi dillere kaynaklık ettiği gibi konularda sorulacak sorulara tatminkâr cevaplar veremeyeceğini, oysa Avrupalı müsteşriklerin en fazla önemsedikleri konunun Osmanlı egemenliği altında bulunan ülkelerde konuşulan diller ve bu dillere ait ilimler olduğunu belirtir (Mithat Efendi, 2015, s. 22).

Kongrede Doğuyla ilgili başarılı çalışmalara çeşitli ödüller verilmiş, temyiz komisyonu tarafından belirlenen kişilere madalyaları takdim edilmiştir. Macar âlim Ignac Goldziher¹⁶

¹⁴ Kongre katılımcılarından Alman filolog Max Müller, 1892’de Londra’da dokuzuncusu düzenlenen kongrede, Stockholm’deki kongreyle ilgili bazı bilgiler vermiştir. 1889’daki kongrede tutulan rapora göre 86 üye tarafından 106 bildiri okunmuştur. Bunların 48’i Fransızca, 37’si Almanca, 18’i İngilizce, 2 tanesi de İtalyancadır ve birkaç tane de Doğulu katılımcılar tarafından kendi dillerinde okunmuş bildiri vardır (Koçak, 2012, s. 268).

¹⁵ “Kongrede Fransızca ve ev sahibi ülkenin dilinin kullanılması şartı, oryantalistlerin çeşitli milletlerden olması nedeniyle doğal olarak bozulmuş ve fakat çok dil uygulaması kongrelerde daha büyük bir kargaşaya yol açmıştır.” (Koçak, 2012, s. 263).

¹⁶ Goldziher Batı Avrupa’da modern İslami ilimlerin kurucularından biri olarak kabul edilir. Emin Fikri Bey kongreye katılan müsteşrikler arasında Arapçayı en iyi konuşan kişinin Goldziher olduğunu; Ezher Üniversitesi’nde eğitim gördüğü için “el-Ezherî” lakabını kullandığını anlatır (Fikri Bey, 1893, s. 595).

(1850-1921), dille ilgili çalışmalarıyla büyük madalyaya layık görülmüştür. Arap dilinin öğretimiyle ilgili başarılı çalışmalarından dolayı Mehmet Zihni Efendi (1846-1913) ve Osmanlı lisanıyla ilgili çalışmalarından dolayı Muallim Naci Efendi (1850-1893) altın madalyaya layık görülmüşlerdir (Mithat Efendi, 2015, s. 242).

3.1. İslam'da Kadın ve Tesettür Bahsi

Viyana'da düzenlenen 7. Müsteşrikler Kongresi'nde İslam'da kadının yerine dair bir konuşma yapan ve ardından bu konuyla alakalı bir eser telif eden Mısır heyetinden Şeyh Hamza Efendi, kongrede Ahmet Mithat Efendi'nin başkanlığını yaptığı oturumda söz almış ve İslam'da kadının konumuyla ilgili Avrupalıların eksik ve yanlış bilgilere sahip olduklarını vurgulamıştır. Makaleden bir bölüm şu şekildedir:

Şimdiye kadar Avrupa bizim bilad-ı Şarkiye'ye yalnız bir levha-i dilara teması gibi bir nazarla bakardı. Ahval-i Şarkiye yalnız nakkaş-ı hayal olan üdeba ve şuaranın tasvir ve tersimlerine kalmıştı. Bunların tasavvur ve tasvirlerine göre Şark nisvanı bir sedir üzerine gelişigüzel uzanmış bir mahbubedir ki çıplak ayaklarına giydiği incili terliklerin birisi yerde ve diğeri parmakları ucundadır. Libasıysa tesettürden ziyade tezeyyün için yapıldığından sedirden aşağı uzattığı bacakları yarı çıplak bir halde bulunduğu misilli karnı ve sinesi de hayal gibi ince ve şeffaf tüllerle nim-mesturdur. Perişan saçları çıplak omuzlarıyla sedirden aşağı uzatmış olduğu kol üzerine doğru büklüm büklüm dağılmıştır... İşte şimdiye kadar Avrupa'nın tasvir eylediği Şark nisvanı budur. Vakıa bu levha teması gözlere letafet verir güzel şeylerdense de bir hakikat olmayıp bir hayal, bir şiidir." "Zannolunur ki bu vücut kendi hanesinin sahibesi, zevcinin zevcesi ve evladının validesi değil, belki yalnız hane sahibi olan erkeğin huzuzatına hizmetkar bir eğlencesidir. Ne büyük hata! Bugünkü günde asıl güzelliği hakikatte arayan müdekkik ve hakikatperest Avrupa için bu gibi hayalat calib-i nazar-ı ehemmiyet olamazlar (Mithat Efendi, 2015, s. 185).

Avrupalıların Şark kadınları hakkında zihinlerindeki yanlış imajlardan söz ettikten sonra onların gerçek değerinin yetiştirdikleri evlatlara bakılarak anlaşılabilceğini söyler. Eğer Müslüman kadının ne olduğunun tam anlaşılmasına sebep kadınların örtülü olmalarıysa yetiştirdikleri erkeklere bakılmalıdır, zira onlar örtülü değildir, der:

Evlat, fazilet-i maddiye ve maneviye dersini en evvel validelerin aguşunda alırlar. Eğer Şark nisvanı levhalarda temaşa ettikleri konkobinelerden ibaret olup da Şarklılar dahi huzuzat-ı şehvaniyenin medar-ı teskini olan böyle bir sınıf mahluktan doğma evlattan ibaret bulunsalardı Şark bunca fazail-i maddiye ve maneviyesiyle bugünkü Avrupa gibi müdekkik bir Avrupa'nın nazar-ı tettebbu ve tetkikine şayeste görülür müydü? Edebiyat-ı Şarkiye ve hikemiyat-ı Şarkiye'yi tetkik için böyle yüzlerce ulema-yı benamin içtima edeceği kongreler teşekkül eyler miydi? Şark kadınları ne oldukları anlaşılmasının sebebi hâl-i mesturiyetleriyse onların yetiştirdikleri oğullar mestur kalmamışlardır (Mithat Efendi, 2015, s. 187).

Emin Fikri Bey, Venedik'ten Milano'ya gittikleri vapurda Milano Gazetesi'nde çalışan bir gazeteci ve Polonyalı bir öğrenci ile kadınların örtünmesi ve kızların eğitimi hakkında tartıştıklarını anlatmaktadır. Avrupalılar, kadınların örtünmesinin, kadının toplumdan soyutlanmasını gerektirdiğini, dolayısıyla kadının üretime katkı sağlayamadığını düşünmektedirler. Yazar onlara bu düşüncenin yanlış olduğunu ve İslam'da böyle bir kısıtlama olmadığını anlatmaya çalışmıştır. İslam'ın yasakladığı şeyin Avrupalı kadın ve erkeklerin özel

ve umumi toplantılarda sergiledikleri görüntü olduğunu, bu tür birlikteliğin sosyal yaşam ve ekonomi için hiçbir fayda sağlamadığını anlatmıştır. Avrupalıların, Müslüman kadınların eğitimi hakkındaki yanlış bilgilerini de İslam'ın ilk dönemlerinde öne çıkan Müslüman kadın şair, müellif ve muhaddis örnekleri vererek düzeltmeye çalışmıştır (Fikri Bey, 1893, s. 66).

4. Yazarların Avrupa'ya Dair Notları

Ahmet Mithat Efendi ve Muhammed Emin Fikri Bey, Avrupa seyahatleri boyunca hemen her konuyla ilgili gözlemlerini ayrıntılı olarak yazmışlardır. Daha sonra kitap haline getirilen bu yazılarda Avrupa'nın XIX. yüzyıldaki teknik ilerlemesinden sosyokültürel yapısına, şehirlerin düzeninden insanların yeme-içme-eğlenme alışkanlıklarına kadar çok çeşitli konularla ilgili ilgi çekici notlar bulmak mümkündür. Bu notlar, Türk ve Mısırlı iki Osmanlı aydınının Avrupa ülkelerine ve Avrupa toplumuna bakışlarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Çalışmamızın bu bölümünde her iki eserde vurgulanan konular, yazarların notlarından yola çıkılarak ilgili başlıklar altında ele alınmıştır.

4.1. Avrupa'da Kadın

Avrupa'da kadınların hemen her kademede çalışıyor olması kongre için gelen Şarklı aydınları şaşırtmıştır. Hem hizmet sektöründe hem yönetim kademesinde kadınları görmek ve bunun oldukça doğal karşılanması alışık olmadıkları bir durumdur. Kadınlar ve erkekler bir arada çalıştıkları halde saygı ve cinsiyet sınırlarının aşılmasını takdirle karşılamışlardır:

“Burada şu hizmet erbabının aplebi kadınlardan olup ve hatta kadınlar posta ve telgraf ve telefon ve bankalar ve şirketler ve kitabet ve muhasebe hizmetlerinde de istihdam olunmaktadırlar. Lakin bu memleketlerin gerek erkekleri gerek kadınları levazım-ı iffete ziyadesiyle riayetkar olduklarından bu istihdamın hiçbir cihetle fesadı, fenalığı görülmeyerek müstahdemler de istihdam edilenler de hoşnut kalmaktadırlar.” (Mithat Efendi, 2015, s. 136).

Emin Fikri Bey, kongreye katılan erkek üyelerin eşlerinden bahsederken hepsinin bilgili ve iffetli olduklarını, danslı toplantılardaki giyimlerine benzemeyen bir şekilde giyindiklerini; dans için giyinen bayanların göğüs ve sırtlarının açık olduğunu; danslı ortamların buna alışık olmayan kişilere rahatsızlık verdiğini söyler. Avrupalı erkeklerin eşlerini toplantılara götürmeyi adet edindiklerini ve eşlerine hizmet etmeyi şerefli bir görev saydıklarını belirtir (Fikri Bey, 1893, s. 641).

Kadınların sosyal yaşamda hemen her alanda görünür olmasına alışık olmayan yazarlarımız, onların bakımlı ve şık olmaya özen göstermelerini “erkeklerin dikkatini çekmeye çalışma” olarak yorumlamışlardır¹⁷: “Kadınlarda nedir o hâl ki beğenilmek arzusu diğer arzuların kâffesine galebe eder. Hemen alelumum denilebilecek bir surette olarak hakayık-ı hususiyat-ı ahvallerini setr ve ketm ederler.” (Mithat Efendi, 2015, s. 778). Fikri Bey Boulogne Ormanı'nın güzelliğinden ve kalabalığından bahsederken Avrupalı kadınların, güzelliklerini ve zenginliklerini erkeklere göstermek ve bununla övünmek için oraya gittiklerini söyler (Fikri Bey, 1893, s. 241).

¹⁷ Ahmet Mithat Efendi, kadının sosyal hayatta maruz kaldığı ayrımcılığa karşı bir tavır sergilerken diğer yandan İslam'ın erkekler için verdiği çok eşlilik ruhsatından yararlanmış ve erkeklerin bu hakkını savunurken teş eşliliği bir esaret olarak yorumlamıştır (Başoğlu, 2014, s. 182).

Ahmet Mithat'ın Avrupa'daki sosyal hayata dair notlarından anladığımız kadarıyla o dönemde Avrupa'da tavır ve davranışları uygun bulunmayan kadınlar yüzünden tüm kadınları kapsayan kısıtlamaların olduğunu öğrenmekteyiz. Mesela hafifmeşrep kadınların gelme ihtimalini tamamen önlemek için tiyatro salonundaki belli koltuklara kadın seyirci kabul edilmemektedir: "Hatta tiyatro dahilinde vukuları ahlakıyyunu müteessir eden hiffet-perestan-ı nisvan için burada usul-i şedide vardır. Ezcümle hangi sınıftan olursa olsun orkestranın arkasındaki koltuk sandalyelerine kadın kabul olunmaz." (Mithat Efendi, 2015, s. 590).

4.2. Paris Notları

Ahmet Mithat Efendi ve Emin Fikri Bey'in eserlerinde en çok söz ettikleri şehir Paris'tir¹⁸. Ahmet Mithat, 13 gün kaldığı bu şehirde ayrıntılı bir şekilde gezdiği halde bu süreyi Paris için asla yeterli görmemiştir. O dönemde Paris, Ahmet Mithat'ın ifadesiyle, "Terakkiyat-ı medeniye âleminin merkez-i umumisi" sayılmaktadır (Mithat Efendi, 2015, s. 19). Kaldığı iki hafta boyunca sabah 7 gibi erken vakitlerden itibaren durmadan gezmiş, ancak yine de Paris'i gezmek konusunda tatmin olamamıştır. Bu şehri karış karış gezerken büyük bir keyif aldığı anlaşılmaktadır (Mithat Efendi, 2015, s. 578).

Ahmet Mithat'ın eserinin 300 sayfadan fazlası Paris hakkındaki notlardan oluşmaktadır. Yaklaşık yedi sayfa boyunca Eiffel kulesinden bahseder. Kulenin yapılışı sırasındaki tartışmalardan, Mösyö Eiffel'e yöneltilen eleştiri ve itirazlardan kulenin yapımında kullanılan malzeme ve teknolojiye kadar pek çok konu hakkında bilgiler verir (Mithat Efendi, 2015, s. 560). Bu bilgiler arasında Paris halkının yıllık gıda tüketim miktarları gibi oldukça garip ve lüzumsuz istatistikler de vardır (Mithat Efendi, 2015, s. 573).

Emin Fikri de eserinin 300 sayfadan fazlasını Paris için ayırmıştır. Yazar, Paris seyahatiyle ilgili şunları kaydeder: "Bu eseri, gezdiğim ülkelerin güzelliklerini anlatmak ve Avrupa toplumunun ulaştığı refah için gösterdikleri gayreti vatandaşlarımın dikkatine sunmak için yazdım. Farklı ulusların durumlarını ve oluşturdukları kentleşme, medeniyet, gelişimi bilmek, reform ve başarı için onları takip etmek isteyenler için teşvik edicidir." (Fikri Bey, 1893, s. 116). Paris fuarında bütün ülkelerin sergilerini ziyaret eden yazarın, sergilenen ürünlerden çok etkilendiği görülmektedir. Hakkında bilgi verdiği sergileri genellikle şaşkınlık ifadeleri kullanarak anlatmıştır. Yazar, Mısır sergisi yabancılar tarafından düzenlendiği için Mısır'ın hakikatini yansıtmadığını, dolayısıyla zikretmeye değer görmediğini söyler ve Mısırlı zengin tüccarları böyle bir etkinliğe katılmadıkları için eleştirir (Fikri Bey, 1893, s. 375). Ahmet Mithat da Emin Fikri Bey gibi Mısır sergisi hakkında olumsuz kanaatlere sahiptir. Zira burada sergilenen şey daha çok eğlenceye ve sefahate dairdir. Avrupalıların bu sergiye yoğun ilgi göstermesi, Avrupalı eğitimcilerin de eleştirilerine neden olmuştur (Mithat Efendi, 2015, s. 335).

Ahmet Mithat, Fransa'da eğitim ve kültürle ilgili kurumlardan ve kütüphanelerden oldukça etkilenmiş, büyük kütüphane, Louvre Müzesi, Sorbonne Üniversitesi gibi yerlerde uzunca vakit geçirmiştir. Paris'te eğitim, kültür, eğlence ve yaşama dair her çeşit mekânı gezmekle yetinmemiş, Paris'in en büyük mezarlığını ve mezarlığın civarında bulunan dükkanları da ziyaret etmiştir (Mithat Efendi, 2015, s. 714).

¹⁸ 19. yüzyıl yazarlarından Hoca Tahsin Efendi'nin (1811-1881) Paris hakkında söylediği beyit, dönemin Fransa algısı hakkında fikir vermektedir: "Paris'e git ey efendi akl u fikrin var ise/Âleme gelmiş sayılmaz gitmeyenler Paris'e" (Şeker, 2015, s. 235)

Emin Fikri Bey'in Paris seyahati, Paris'te eğitimini tamamlayıp memleketine dönmesinden on bir yıl sonra gerçekleşmiştir. Paris'ten bahsederken geçmiş günlerini, arkadaşlarını hatırlar, hocalarını hayırla anar. O sırada okul yaz tatili nedeniyle boş olmasına rağmen eğitim aldığı fakülteye gider. Paris'in Fikri Bey'in hayatında özel bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır (Fikri Bey, 1893, s. 436). Yazar, Paris'teki birinci gününü 5 Mayıs–31 Ekim tarihleri arasında gerçekleşen ve her ülkenin endüstriyel ürünleriyle katıldığı Uluslararası Paris Fuarı'nı gezmeye ayırmıştır. Paris'ten medeniyet, imar, ilerleme sebebiyle ilim-irfan şehri ve edebiyat başkenti; refah, servet, mesire mekânları ve meydanlarından dolayı fırsatlar şehri olarak bahseder. Paris'te bulunan bulvar ve caddelerden tek tek bahseden yazar, caddelerin çok güzel olduğunu ve özenle inşa edildiğini anlatır: "Bu caddelerin hakikati müşahede edilmeksizin sadece anlatmakla tasavvur edilemez. Çünkü bu caddeler müşahede edildiğinde dünyanın en güzel caddeleri olduğuna kanaat getirilir." (Fikri Bey, 1893, s. 115).

Paris Millî Kütüphanesi'ni ziyaret eden Fikri Bey, burada üç milyondan fazla kitap olduğunu, sürekli kitap geldiği için tam bir kitap kataloğu bulunmadığını söyler. Londra'da ziyaret ettikleri kütüphanede aynı şekilde kitap kataloğunun düzensiz ve yetersiz olduğundan şikâyet eder ve şöyle bir temennide bulunur: "Mısır hükümeti kitaplar hakkında bilgi sahibi olan birkaç âlimi görevlendirir ve bu âlimler bizde olmayıp da Avrupa'da bulunan Arapça kitapları seçer ve bunlardan birer nüsha alırlarsa vatandaşlarımız için çok büyük fayda elde edilecektir." Mahmut eş-Şinkî'tin kendisine, İstanbul'dan Avrupa'ya bu amaçla gönderildiği zaman şarkta olmayan birçok değerli kitaba Avrupa kütüphanelerinde rastladığını nakleder (Fikri Bey, 1893, s. 461). Seyahat ettikleri 1889 yılında Paris'te 1550 adet süreli yayın olduğunu ve bunlardan yetmiş tanesinin siyasi içerikli olduğunu söyler (Fikri Bey, 1893, s. 113).

Yazar, gezerken gördüğü ve beğendiği yerleri en ince ayrıntısına kadar anlatır. Kendi ifadesiyle: "Şehirlerle ilgili paylaşımlarımın amacı, şehrin tarihini okuyucuya aktarmak değildir. Daha çok okuyucuyu da bu seyahatlere dahil etmektir." (Fikri Bey, 1893, s. 109). Dolayısıyla eserde şehirlerin tarihinden ziyade güzellikleri anlatılmıştır. Seyahat tarihleriyle aynı yıl açılan (1889) Eiffel Kulesi'ni ilk gördüğünde çok etkilenen Fikri Bey, Eiffel hakkında şunları söyler:

Yemin ederim ki şayet İmru'ulkays Eiffel Kulesi'ni görseydi ev ve arsaları nitelemekten vazgeçer ve muallakasını onun vasfında inşad ederdi. Nabiğa ez-Zübyâni Eiffel'in parlıtısını görseydi güzel kasideler nazmederdi. İyadlı Kuss onu müşahede etmiş olsaydı onu vasfetmekte nüfuz sahibi olurdu. Şayet Sahbân b. Vâil görmüş olsaydı güzellikte Eiffel'i evvelki şeylere üstün tutardı. Kudâme (b. Ca'fer) veya Bedi' (Bediuzzaman el-Hemedânî) onu görselerdi güzellikini abartılı bir şekilde anlatırlardı (Fikri Bey, 1893, s. 138).

Paris'te buldukları vakit yaz tatiline denk geldiği halde iki günü okulları gezmeye ve eğitim sistemini öğrenmeye ayırmışlardır. Okullarda teorik ve pratik dersler verildiğini, ilkokulda kız ve erkeklerin ayrı sınıflarda okuduğunu; Paris'te eğitim ücretsiz olduğu gibi eğitim araç ve gereçlerinin de ücretsiz olduğunu söyler. Yaz ve kış fakir öğrencilere giysi yardımı yapıldığını, özel günlerde fakir zengin ayrılmaksızın çalışkan öğrencilere hediyeler verildiğini söyler. Okula kayıt yapan öğrenciye bir defter verildiğini, bu defterin altı yıllık eğitim süresince öğrencide kaldığını ve ayda bir hocanın verdiği bir konu hakkında öğrencinin hiç kimseden yardım almadan o deftere öğrendiklerini yazdığını; bu sayede öğrencinin ne derece ilerlediğini tespit ettiklerini anlatır (Fikri Bey, 1893, s. 228).

4.3. Teknik Gelişmişlik Düzeyi

Ahmet Mithat Efendi, Avrupa seyahatinde zihnini öteden beri meşgul eden Avrupa'nın teknik ve ekonomik ilerlemesine dair gözlemler ve analizler yaparken tarafsız bir şekilde bakmaya gayret etmiş, Avrupa'nın olumlu ve olumsuz yönlerini doğru bir şekilde değerlendirmeye çalışmıştır. Bu değerlendirmeler gereklidir, zira Batılılaşma yolundaki Osmanlı ülkesinin Avrupa'daki bu gelişmişliği anlamaya ihtiyacı vardır¹⁹:

İstanbul'da Gamboç vapuruna binerek Marsilya'ya çıktığım günden beri zihnimi daima Avrupa terakkiyatı hakkında kendiliğimce en doğru olabilecek bir hüküm bulmakla iştigal eyledim. Benim için bu seyahat bir tettebbu-i azim olduğundan zihnimi hiçbir gayret-i hususiyeye, hiçbir nev' taassuba mahkum etmemek ve güya bu küre-i arz ahalisinden başka bir adammışım da ahval-i arzı tettebbua gelmişim gibi davranmaya cebr-i nefis eylerim. İşte bu tavr-ı bî-tarafaneyle Avrupa'da gerek iyi ve gerek fena her ne hal görmekteysem pişgâh-ı muvazene ve mukayeseye alırım (Mithat Efendi, 2015, s. 658).

Avrupa'da gördüğü fabrikalar ve makinalar Ahmet Mithat'ı heyecanlandırır. Bu fabrikaları ve makineleri İstanbul'da ve Anadolu'da görmek ister ve hatta bunu uygulamanın yollarını arar: "Bizim Paşabahçesi'ndeki fabrikayı İstanbul erbab-ı merakı mutlaka gezmiş görmüş olacaklarından ona kıyasla derim ki gezdiğimiz fabrika Mösyö Bodeano'nun Paşabahçesi'ndeki fabrikasından daha büyük daha muntazam değildi. Lakin Lyon şehrinde bunun gibi dokuz şişe fabrikası olduğunu haber aldık." (Mithat Efendi, 2015, s. 84).

Ahmet Mithat'ın ve Emin Fikri'nin Paris'te vakit geçirmeyi en çok sevdikleri ve çok da yararlı buldukları yer Uluslararası Paris Fuarı'dır. Ahmet Mithat bu sergide gördüğü Decauville treni denilen hafif trenden çok etkilenmiş ve bu trenin benzerini hem İstanbul için hem Anadolu için hayal etmiştir. Hatta bunun için vali ve mutasarrıfları göreve çağırmıştır²⁰ (Mithat Efendi, 2015, s. 533).

Emin Fikri Bey Avrupa'da en çok büyük şirketlerden etkilenmiştir. Henüz yolculuğa çıkmadan önce Mısır heyeti olarak her şehirde konaklama için otel aramanın zorluğu üzerine konuşmuşlar ve sonuçta dünyanın birçok yerindeki kara ve deniz şirketleriyle irtibatı olan Thomas Cook (1808–1892) ve oğullarına ait olan taşımacılık şirketiyle (Thomas Cook Travel) gitmeye karar vermişlerdir. Bu münasebetle Thomas Cook'un hayatı ve ticari yükselişi hakkında epey malumat vermektedir. Seyahatlerinin ikinci durağı olan Trieste'de bulunan Lloyd deniz taşımacılığı şirketinin kuruluşunu, sermayesini, iki yılda ulaştığı ciroyu ayrıntılı bir şekilde aktarır ve Avrupa'nın bu seviyeye bu şirketler vasıtasıyla ulaştığını söyler. Mısır halkının da bu gibi şirketler kurmak için iş birliği yapmalarını temenni eder (Fikri Bey, 1893, s. 15).

4.4. Şehirlerdeki Düzen

Ahmet Mithat Efendi, Avrupa'da yolların intizamından ve tramvayların hemen her şehirdeki muntazam işleyişinden övgüyle bahsetmektedir. Fransa'da yollar o derece düzgün yapılmıştır ki at arabaları en ağır yükleri bile zorlanmadan taşıyabilmektedir (Mithat Efendi,

¹⁹ Ahmet Mithat Efendi'ye göre teknoloji, sanayi ve eğitim, Osmanlı'nın Batı'yı örnek alması konuların başında gelmektedir (Özdemir ve Yegen, 2016, s. 348).

²⁰ Ahmet Mithat Avrupa'nın ilerlemesinin yalnızca teknik bir ilerleme olmadığını, kültür ve sanat anlamında da çok ilerlediklerini; Avrupa milletlerinin kendi tarihlerini sanat yoluyla adeta somut ve yaşayan bir hale getirdiklerini ifade eder. Bizim bu alanda neredeyse yok olduğumuzu esefle belirtir ve Avrupa'daki bu gelişmişliği torunlarımız için bile hayal etsek belki erken bir hayal olur, der (Mithat Efendi, 2015, s. 1001).

2015, s. 74). Daha o tarihte özellikle Almanya’da hemen tüm caddelerde tramvay çalışmaktadır: “Elyevm Avrupa’nın her payitahtında değil hatta her küçük kasabasında bile tramvaylar işletilmekteyse de Münih şehrinin tramvayla teçhizindeki mükemmeliyet hiçbir payitahtta emsali görülemeyecek derecededir. Başlıca caddelerin kâffesinden tramvay geçtiği gibi ikinci üçüncü derecedeki sokaklardan da geçer.” (Mithat Efendi, 2015, s. 939).

Ahmet Mithat, kongrenin gerçekleştiği Stockholm şehrini çok beğenmiş, küçük bir şehir olmasına rağmen bütün binaların betondan yapıldığını ve sokakların gayet muntazam olduğunu dile getirmiştir. O dönemde şehrin nüfusu 215 bindir²¹:

Nüfus-ı mevcudesi iki yüz on beş bin olmak üzere mukayyed olan bu payitaht (Stockholm) bizim Edirne, Bursa, Selanik, İzmir şehirlerimiz kadar bir şeyse de binalarının kâffesi kârgir (beton) ve büyük ve mamur olup sokakları hutut-ı müstakimeyle tersim edilmiş ve gayet güzel kaldırım ve şoselerle tesviye olunmuş her cihetinde ağaçlar yetiştirilmiş pek nazar-rübâ bir memleket-i dil-küşadır (Mithat Efendi, 2015, s. 150).

Yazar, Fransa’nın başkentine yaklaştıkça gördüğü güzelliklerin arttığını söyler. Sadece kentler değil, yol boyunca gördüğü köyler, sayfiyeler ve yollar da bir o kadar mamur, düzenli ve güzeldir: “Paris’e tekarrüb eyledikçe iki tarafın mamuriyeti daha ziyade artmakta bulunduğu dikkat eyliyorduk. Hele Fontainebleau’ya geldiğimiz zaman her taraftan mamur köyler, azim sayfiyeler, gayet muntazam bahçeler nazarlarımızı tezyine başladılar.” (Mithat Efendi, 2015, s. 90). Ancak Fransa’nın en dikkat çeken mühendislik harikaları sahip olduğu kanallardır: “Umum Avrupa’nın ve bilhassa Fransa’nın en ziyade hayret-ferma-yı ukûl-i mühendisîn olacak âsârı kanallar addolunsa becâdır.” (Mithat Efendi, 2015, s. 597).

Avrupa’da sokakların, caddelerin, meydanların ve binaların temizliğine hayran kalan Ahmet Mithat, konuyla ilgili örneklere yer vermiştir: “Marsilya Müzesi’nin derunu o kadar temizdir ki mücella parkeler üzerinde gezmeye insanın kıyamayacağı gelir. Bir salonda üç kadının ellerinde fırçalarla bu parkeleri fırçalayıp parlattıklarını gördük ve ihtimamın şu derecesini bi’l-mecburiye tahsin eyledik.” (Mithat Efendi, 2015, s. 76). Fransa’nın Lyon şehrinde sabahın erken saatlerinde “cevelan-ı subhgâhî” (sabah gezintisi) icra etmek üzere sokağa çıkan Ahmet Mithat Efendi, caddelerin belediye ekipleri tarafından çeşitli makinalarla önce süpürülüp ardından “Terkos su kumpanyası”nın borularına benzettiği borularla ne şekilde yıkandığını gözlemlemiş ve bu işlemleri seyretmekten büyük keyif almıştır (Mithat Efendi, 2015, s. 81).

Emin Fikri Bey, eserinde Avrupa şehirleri arasında en temiz ülkenin Hollanda olduğunu ve hatta Hollanda’nın dünyanın en temiz ve en düzenli ülkesi olduğunu söylemektedir (Fikri Bey, 1893, s. 518).

4.5. Ahlaki Olgunluk

Ahmet Mithat Efendi hem kongre sırasında hem sair gezdiği zamanlarda İsveç-Norveç ahalisi hakkında fikir sahibi olmuş ve notlarına oldukça olumlu izlenimler yansımıştır. Bu notlarda bölge ahalisinin son derece sakin, ağırbaşlı, samimi ve dostane insanlar olduklarını ifade etmiştir. Kongre münasebetiyle düzenlenen etkinliklere yoğun ilgi gösteren halk, hiçbir şekilde curcunaya meydan vermemiş, kalabalıktan hiç kimse bir diğerini rahatsız etmemiştir: “Hakikat Avrupa’nın en ücra bir kûşe-i şimalisinde bulunmakla beraber İsveç-Norveçlilerin

²¹ Stockholm, günümüzde 2.1 milyon nüfusuyla İskandinavya’nın en büyük kentidir.

terbiye ve terakkilerine hiçbir diyecek olmayıp kendilerince emsali nadir vukuat-ı harikuladeden bulunan böyle bir kalabalıkta ferd-i vahid tarafından hilaf-ı âdâb zerre kadar hareket görülmemiş olduğunu makam-ı tahsinde kayda şayan sayarım.” (Mithat Efendi, 2015, s. 155).

İsveç'teki oteline ilk yerleştiğinde hizmet için gelen görevli kızlar, kadınlarla içli dışlı olmaya alışkın biri olmayan Mithat Efendi'yi rahatsız edecek herhangi bir lakayt davranışta bulunmamış ve işlerini ciddiyetle yapmışlardır. Yazar, bu halkın hem madden hem manen sağlam bir bünyeye sahip olduklarını vurgulamaktadır: “Bu memleketin ahali gayet afif, müstakim ve haluk adamlar olup gerek içki ve gerek sair israfat ve suistimalata münhemik olmadıklarından işbu fazilet-i maneviyeleri kendileri için maddeten dahi pek büyük faydayı mucip olduğu cümlesi üzerinde bedaheten görülmektedir.” (Mithat Efendi, 2015, s. 169). İsveç halkı hakkında da şunları söylemektedir: “Vakurluk ve sakinlik gibi konularda İngilizlere benziyorlarsa da İngilizlerdeki meşhur soğukluk bu halkta olmayıp gayet naziktirler. Kalpleri temiz ve saf olduğundan dost olmaya eğilimlidirler. Kadınlarında, erkeklerinde iffet ve ismete söz olmayıp Avrupa'nın sair taraflarında görülen rezailden masundurlar.”²² (Mithat Efendi, 2015, s. 245).

Emin Fikri Bey, eserinde Avrupalıların çalışma disiplinini, dürüst ve güvenilir oluşlarını takdir etmektedir. İsveç'te küçük bir liman kenti olan Malmö'de, garson olmayan bir lokantaya girdiklerini ve tezgâhtan istediklerini yediklerini, çıkışta da dışarıda bekleyen bayan işletmeciye, tükettikleri yiyecekler hakkında verdikleri beyanata göre ödeme yaptıklarını gıpta ile aktarır. Bu şehirlerde vefa, güven ve sadakat olduğunu, şayet kendi ülkesinde bu gibi işletmeler açılırsa birkaç hafta devam edemeyeceğini, çünkü hırsızlık ve yalan beyanların çok olacağını yemin ederek söyler. Yine Malmö şehrinde gözlemediği bir diğer davranışı aktarır; buna göre orada almak istediği herhangi bir malın fiyatını bilmeyen bir turist, satıcıya para cüzdanını verir ve satıcı sadece sattığı malın bedelini alır. Fikri Bey bu tür davranışların yüce bir ahlak ve emanete sadakatin göstergesi olduğunu ifade eder (Fikri Bey, 1893, s. 569). Emin Fikri Bey'in takdir ettiği bir diğer konu Avrupalıların fakir, hasta ve zayıf insanları ihmal etmeyip onların durumlarını gözetmek adına umumi yardımlaşma dairesi adı altında merkezler açmış olmalarıdır (Fikri Bey, 1893, s. 119).

4.6. Eğlence Anlayışı

Ahmet Mithat Efendi, Avrupa'nın –özellikle de Paris'in- gece hayatından ve eğlence anlayışından hiç hoşlanmamış, vaktini ve parasını bu tür eğlencelerde harcayan seyyahları eleştirmiştir. Lyon'da girdiği bir çalgılı kahvehanede kendisine teklifsizce sırnaşan bir kadının tacizinden oldukça rahatsız olmuş, bu ve benzeri olayları “Buraların ahlak ve adabına dair kârilerine bir fikir vermesi” maksadıyla aktarmıştır (Mithat Efendi, 2015, s. 87). Lyon'da gördüğü bu sefih eğlence anlayışından sonra Fransa'nın gece hayatından özellikle uzak duran Mithat Efendi, arkadaşları Madam Gülnar ve Rus doktorun emrivaki yaparak onu Paris'te çalgılı bir kahvehaneye götürmek istemelerinden hiç hoşlanmamış, bir süre direndikten sonra

²² Ahmet Mithat Efendi, olumlu yönleriyle birlikte Avrupa insanının fazlasıyla bireysel yaşadığını, diğer insanlara ve olaylara karşı duyarız olduklarını kaydeder: “Halkın kayıtsızlıkta veyahut gamsızlıkta pek ileriye varmış olmalarından mütevellid Avrupa'da bir insan sokakta düşüp vefat etse temasına koşan binlerce adamın birisi bir yudum su vermeye kendisini mürüvveten mecbur görmez.” (Mithat Efendi, 2015, s. 386). Sigara tiryakisi olan Ahmet Mithat, Köln'de bindiği trende tütünsüz kalmış ancak kimseden sigara isteyememiştir: “Canım Osmanlılık! Cihanda Osmanlılar kadar inayetkâr bir millet daha tasavvur olunabilir mi? Buradaysa prezante edilmemiş bulunduğum adamlara merhaba demeye bile hakkım yoktur. Maazallah bir sigara isteyecek olsam arsızlığım, dilencilliğime haml olunur.” (Mithat Efendi, 2015, s. 111).

tabiatı gereği arkadaşlarını kıramayarak onlara katılmış, ancak zerre kadar keyif alamamıştır (Mithat Efendi, 2015, s. 587).

Emin Fikri Bey, öğrencilik yıllarından beri aşına olduğu bu tür eğlencelere katılmış, bunun Paris'te yaşayanlar için bir ayıp olmadığını söylemiştir. Paris'teki çalgılı kahvehanelerde Ayyuşe ve Fehime isimli dansözlerin danslarıyla izleyenleri şaşkına çevirdiklerini anlatır. Fikri Bey, Mısır'da dansözleri izlemeye akılsız ve sefih insanların gittiğini, ancak Paris'te kültürlü ve asil insanların bu tür eğlencelere gittiğini söyler ve bu tür mekânlara gittiği için okurlarının kendisini eleştirmemesini ister (Fikri Bey, 1893, s. 232).

Ahmet Mithat, Avrupa'da görevi turistlere rehberlik etmek olan adamlara oldukça kızgındır. Ona göre bu adamların rehberliği bir çeşit "kavatlıktır". Bu adamlar turistleri daima fuhuşhanelere yönlendirmektedirler. Ayrıca turistleri belli bir ücret aldıkları mağazalara, alışveriş yapmalarını teşvik için götürürler. Oldukça cahil olduklarını söylediği bu rehberlerle ilgili ağır ifadeler kullanmaktan çekinmez (Mithat Efendi, 2015, s. 269). Emin Fikri Bey de Paris gibi gelişmiş bir şehirde insanların eğlence anlayışlarını sefihane ve zararlı bulmaktadır. Paris Fuarı gezintisinde şehir halkı hakkında şöyle der: "Keşke sergiledikleri ürünlerden elde ettikleri helal kazançla yetinselerdi; kumar ve oyunlardan elde edilen paralara yönelmeselerdi." (Fikri Bey, 1893, s. 186).

4.7. Yazarların Doğu ve Batı Karşılaştırması

Ahmet Mithat Efendi, Osmanlı düşüncesinde, Avrupa'da çeşitli alanlardaki ilerlemeler konusunda nasıl bir yaklaşım sergileneceğiyle ilgili daima bir tereddüt ve ikilik olduğunu belirtmektedir. Bu düalist tavır bir yüzyıl boyunca devam etmiştir: "Efkâr-ı Osmaniyemiz Avrupa'yı beğenip beğenmemekte bir asra karib bir zaman mütereddüt bulunmuş. Kâh Avrupa'yı kendimize numune-i terakki addederek bâlâya çıkartırız, kâh kendimizi dev aynasında görerek Avrupa'yı ehemmiyete bile şayan bulmayız. Bu ifrat ve tefritin her iki ciheti de ziyandır." (Mithat Efendi, 2015, s. 1000).

Eserinde Doğu ve Batı arasında hemen her konuda mukayeseler yapan yazar, İslamiyet ve Hristiyanlık arasında da karşılaştırmalar yapmıştır. Hristiyan alemindeki derin mezhepsel ayrılıkların İslamiyet'te asla bulunmadığını savunur: "Rafz ve ilhad denilen şey İslam'da adeta fıkdan-ı küllî halindedir. Siz bazı fırkaları rafizî addederseniz de aranızdaki muhalefet Katoliklerle onların arasındaki muhalefete kıyasen hiç hükmündedir. Sizde zuhur eden Vahhabileri de Katolik alemince zuhur eden Protestanlara asla kıyas kabil olamaz." (Mithat Efendi, 2015, s. 286). Seyahati sırasında Ahmet Mithat'ın görüşünden Müslüman olduğunu anlayıp yanına gelen ve Müslüman olmak istediğini, bunun için ne yapması gerektiğini soran birine, "Bizde Nasraniyet kiliseleri gibi istediğine hakk-ı iman verir ve istemediğinden selb eder bir kilise heyeti yoktur. İslamiyet kabule vabestedir." şeklinde cevap verir (Mithat Efendi, 2015, s. 313). Ahmet Mithat'a göre Doğulu toplumlar, Avrupa'daki teknik ilerlemeyi takip etmek ve araştırıp uygulamak zorundadır. Ancak bunu yaparken kendi zengin birikimini tümünden yok saymamalıdır. Avrupa milletleri de Doğunun felsefesine muhtaçtır (Mithat Efendi, 2015, s. 306).

Fabrikalara oldukça meraklı olan Ahmet Mithat, İstanbul'daki fabrikaların hemen tamamını gezip incelemiştir. Avrupa'da bir kağıt fabrikasını gezdikleri sırada Fikri Bey'in babası Abdullah Fikri Paşa, "Ah bizim Anadolu'da nehir mi yok? Ağaç mı yok? Ah! O balta girmedik ormanları böyle birkaç dakika zarfında kağıda tahvil etmek bizde kabil mi değildir?" şeklinde konuşunca Ahmet Mithat, içinden bu ihtiyar âkil adama sarılıp öpmek geldiğini ifade eder.

Paris'teki uluslararası fuarı gezerken gördüğü makinaların Osmanlı esnafının ne kadar işine yarayacağını düşünür ve fuara İstanbul esnafının da gönderilmesini diler. Zira bu makinalar Osmanlı sanayisinin yenilenmesi için oldukça gereklidir (Mithat Efendi, 2015, s. 329).

Gezip gördüğü hemen her şeyi merakla inceleyen ve ülkesiyle karşılaştıran Ahmet Mithat, Avrupa'da tiyatroya ne derece önem verildiğini görmüş ve kendi ülkesinin bu konudaki yoksunluğuna hayıflanmıştır. O dönemde tiyatro konusunda edebi eserler yazılıyorsa da icra konusunda oldukça geride olduğumuzu söyler. Avrupa'da oldukça büyük ve maliyetli binalar ve sistemler mevcutken Osmanlı ülkesinde tiyatro vb. gösteriler baraka türü yerlerde icra edilmektedir (Mithat Efendi, 2015, s. 230). Emin Fikri Bey, Paris'te Victor Hugo'nun bir eserinin sergilendiği tiyatro oyununu izledikten sonra bu gibi tiyatroların Mısır'da olduğunu hayal ederek derin tefekküre daldığını söyler ve telif edilen tiyatro eserlerinde kadın karakterlerin ağırlıkta olmasından dolayı epeyce düşündükten sonra Mısır toplumu için uygun olup olmadığı konusunda bir karar veremediğini ifade eder (Fikri Bey, 1893, s. 251).

Eserinin birçok yerinde Avrupa insanı ile Mısırlıları karşılaştıran Emin Fikri, gördüğü büyük şirketleri, otelleri, geniş ve güzel caddeleri kendi memleketinde bulunanlarla kıyaslar; Mısır'da da Avrupa'da olduğu gibi bu tür işletmeler ve yollar için ciddi yatırımlar yapılması gerektiğini söyler. Yazarın hem Avrupa'daki şehirleşme hakkında hem de Avrupa insanı hakkında olumlu bulduğu şeylerden övgüyle ve imrenerek bahsetmesi, içi boş bir Batı hayranlığı şeklinde değildir. O hiçbir ifadesinde kendi toplumunu değersiz göstermeye çalışmamıştır. Ahmet Mithat'ta olduğu gibi Emin Fikri'de de kendi toplumunu, gördüğü iyi ve güzel şeylerin daha iyisine layık görme durumu söz konusudur. Mesela Emin Fikri, Paris fuarında bulunan Mısır çarşısını tasvir ederken çarşıda dükkânı bulunan Mısırlı Mustafa ed-Dîb isimli şahıstan ve onun yıllık kazancının yüksekliğinden övgüyle bahseder ve bu münasebetle Mısırlılara Avrupa'ya açılmalarını tavsiye eder (Fikri Bey, 1893, s. 127). Ancak kimi zaman kendi halkını eleştirmekten de çekinmez. Avrupa'da gördüğü büyük şirketler, kuruluşlar ve Avrupalı insanların vatanları için sarf ettikleri çabayı anlatırken, "Keşke bizim vatandaşlarımız da bu insanların vatanları için gösterdikleri özenin yüzde birini vatanları için gösterelelerdi." diyerek Mısır halkından şikâyet eder (Fikri Bey, 1893, s. 520).

Sonuç

Bu çalışmada 19. yüzyılda her ikisi de Osmanlı İmparatorluğu adına Avrupa'ya resmi görevli olarak giden ve katıldıkları uluslararası kongrede Osmanlı devletini başarılı bir şekilde temsil eden Ahmet Mithat Efendi ve Mısırlı Emin Fikri Bey'in seyahatlerine dair hacimli notlarından meydana getirdikleri kitapları çeşitli yönleriyle ele alınmıştır.

Ahmet Mithat Efendi ve Emin Fikri Beyler farklı coğrafyalarda yaşamakla birlikte Doğu'yu ve Batı'yı olumlu ve olumsuz yönleriyle objektif bir şekilde değerlendirmeye çalışan aydınlardır. Osmanlı toplumunun Batılılaşma konusunda derin tereddütler yaşadığı bir çağda, edebiyat ve gazete aracılığıyla Batı'yı önyargısız bir şekilde tanımaya çalışan Ahmet Mithat Efendi, yazdığı onlarca eser vasıtasıyla içinde yaşadığı topluma Batı'yı tanıtmaya çalışmış ve mensup olduğu toplumun Batı'yla ilgili önyargılarını kırmaya çalışmıştır. Emin Fikri Bey de Paris'te hukuk eğitimi almasından dolayı Avrupa'yı ve Batı insanını yakından tanıma imkanı bulmuş, Avrupa'da çeşitli alanlardaki ilerlemeleri ülkesinde ve toplumunda görme arzusuyla halkını bu konuda yönlendirmeye çalışmıştır. Her iki yazarın da Avrupa'da imrendikleri ve hayranlıkla karşıladıkları pek çok şey olmakla birlikte Doğu ülkelerini küçümseyen, kendi

toplumuna yabancılaşan bir tavır sergiledikleri görülmektedir. Zira bu, Batılılaşma dönemi Osmanlı aydınlarında genel olarak görülen olumsuz tutumlardan biridir. Ahmet Mithat Efendi de Emin Fikri Bey de Avrupa medeniyetinin Doğu'ya neler borçlu olduğunun bilincinde olduklarını eserlerinde zaman zaman vurgulamışlardır. Buna göre hikmetin anayurdu Doğu ülkeleridir. Hatta çoğu ilmin asıl kaynağı Doğu'dur. Ancak Batı, disiplinle ve sistematik çalışmayla ilim ve teknik açısından Doğu'yu geride bırakmıştır. Batı'nın gelişmişlik düzeyi Doğu'yla kıyaslandığında Ahmet Mithat Efendi'ye "Çocuklarımızı bırakın, belki torunlarımız için bile dilesek istical etmiş sayılırız." dedirtecek seviyededir.

Yazarların ikisi de Avrupa seyahatlerinden azami derecede yararlanmaya çalışmış ve bu seyahatin toplumlarına faydalı olması amacıyla bin sayfaya varan notlar almışlardır. Seyahat ve yazı işini bir arada yürüttükleri için yazıları çok sistematik değildir. Daha çok konuşma diliyle, bol bol ayrıntı aktararak yazmışlardır. Eserlerinde bu gibi kusurlar olmasına karşın o dönemde Osmanlı aydınının kompleksli bir tavırla Batı'daki ilerlemeyi görmezden gelme gibi tutumlardan sıyrıldıkları ve hem Avrupa'ya hem de içinde yaşadıkları ülkeye objektif bir tavırla yaklaştıkları görülmektedir. Yazarların ikisi de Avrupa'da gördükleri hemen her olumlu gelişmeyi kendi ülkelerinde nasıl uygulayabileceklerini düşünmüş ve bu konuda teşvik edici olmaya çalışmışlardır.

Yazarlarımız, Avrupa'daki teknik gelişmeler ve düzenli şehirleşmeye hayran kalmakla birlikte Avrupa insanının ferdiyetçi tutumunu, aile bireyleri arasındaki kopukluğu, sefahate dayalı eğlence anlayışlarını çokça eleştirmiş ve Avrupa insanının bu gibi konularda Doğu'yu örnek almaya ihtiyacı olduğunu belirtmişlerdir. Her iki eserde de Avrupa gezileri ve kongreyle ilgili ayrıntılı notlar büyük bir yekun tutmaktadır. Bu anekdotlar derin mülahazalar yapmamıza olanak vermemekle birlikte Avrupa'ya bakışımızın tarihine dair değerli ipuçları vermektedir.

Kaynaklar

- Ahmet Mithat Efendi. (2015). *Avrupa'da bir cevelan*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Başoğlu, N. (2014). Ahmet Mithat Efendi'nin Karı Koca Masalı Adlı Eserinde Evlilik Kurumu. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3/3 173-184.
- eş-Şinkîti, M. M. (1319). *el-Hamâsetü's-seniyyetü'l-kâmiletü'l-meziyye fi'r-rihleti'l-ilmiyyeti'ş-Şinkîtiyyeti't-Türküziyye*. Mısır: Matbaatu'l-Mevsû'ât.
- ez-Zirikli, H. (2002). *el-A'lâm* (Cilt VI). Dâru'l-İlm li'l-Melâyin.
- Görgün, H. (2010). Muhammed Mahmud Şinkitî. *DİA*, 39. İstanbul: TDV Yayınları.
- Karaca, İ. (2012). Ahmet Mithat Efendi ve Madam Gülnar. *Ölümünün 100. Yılında Ahmet Mithat Efendi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 55-72.
- Koçak, B. (2012). Uluslararası oryantalistler kongreleri (1873-1973) üzerine bir değerlendirme. *Kebikeç*, 34, 257-295.
- Muhammed Emin Fikri Bey. (1893). *İrşadu'l-Elibbâ ilâ Mehasin-i Urûbbâ*. Mısır: Mektebetü'l-Muktataf.
- Özdemir, M. ve Yegen, Ü. (2016). Ahmet Mithat Efendi'nin "Karnaval", "Henüz 17 Yaşında" ve "Vah" romanlarında Batı medeniyeti eleştirisi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 324-350.
- Pala, N. A. (2015). Avrupa'da bir cevelan hakkında. A. M. Efendi içinde, *Avrupa'da Bir Cevelan* İstanbul: Dergâh Yayınları 13-17.

Şeker, Ş. (2015). Hoca Tahsin Efendi'nin satirik bir manzumesi: Meşhur Said Ağa merhumun tercüme-i hâl ve târih-i vefâtı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/1 233-247.

Şeyho, L. (1910). *el-Âdâbu'l-'Arabiyye fi'l-karni't-tasi' aşer*. Beyrut: Matba'atu'l-Âbâil'l-Yesû'îyyîn.

Tanpınar, A. H. (2003). *19 uncu asır Türk Edebiyatı tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

Extended Abstract

The increase in the accumulation of studies on Eastern in the 19th century made it very important for orientalist scholars to come together on various occasions. For this purpose, with the initiatives of European countries, orientalist congresses were held at intervals of two or three years, where Eastern and Western orientalists came together. The orientalist congresses, the first of which was held in 1873 in Paris continued for a hundred years until 1973. A voluminous corpus remained from these congresses where very valuable scientists came together. Ahmet Mithat Efendi, who participated as the Ottoman delegate to this congress, which was held in Stockholm and Cristiana for the eighth time in 1889, and Muhammed Emin Fikri Bey, who represented the Egyptian Khedive, wrote his impressions about European travels and the congress day by day, they later made it into a book. Ahmet Mithat's voluminous book, *Avrupa'da Bir Cevlân*, which reaches a thousand pages, and Emin Fikri's eight hundred pages of Arabic work titled *İrşâdu'l-elibbâ ilâ mehâsin-i Urûbbâ* were both related to the congress and to Europe, contains valuable information on the subject. Thanks to this two-volume work, the ways of two Ottoman intellectuals from Cairo and Istanbul to compare Europe with their own countries and cultures can be seen.

When Ahmet Mithat compares the works presented by Western orientalists at the congress with the works of Eastern scholars, he self-criticizes and says that they are oriental but cannot be regarded as orientalists. He says that even the most well-equipped eastern intellectual could not give satisfactory answers about the historical processes, borders and sources of the Ottoman language, but the most important issue for European orientalists is the languages spoken in the countries under Ottoman rule and the sciences belonging to these languages. Considering the articles of Ahmet Mithat and Emin Fikri about the congress, it is seen that European scholars also made important self-criticisms about the West. Accordingly, the homeland of science and philosophy is the East. Although the West seems to be much ahead of the East in the technical field, it owes its knowledge that provided this progress to the East. For example, Joseph Gottwald, while talking to Ahmet Mithat about the importance of his representation at the congress, emphasizes that European scholars do not have as much knowledge as the Eastern intellectuals, and that they should show the truths of the religion of Islam to European professors. Neither Ahmet Mithat nor Emin Fikri attending the congress did not watch the West's scientific and technical development level with an unconscious admiration of the West. They are also aware that what Eastern countries need is not to imitate the West. Ahmet Mithat, who follows Europe from many angles, and Emin Fikri, who knew Europe because he studied law in Paris before, shared their opinions on which subjects their societies should take Europe as an example. However, they stated that the European society should take the East as an example in some important issues. In both works, it is seen that European society is criticized in many ways, such as the European people's addiction to alcohol, their understanding of dissolute entertainment, the weakness of family and the extreme individuality.

The most influenced of both authors in Europe has been the order and cleanliness of the cities. The authors, who were also influenced by the roads and village life developed with modern agricultural methods, envied the abundance of factories and reinforced concrete. The authors, who evaluated the situation of their own countries from this point of view, emphasized that they had a lot to go on in many subjects such as science, technique, urbanization and order and that Europe should be taken as an example in these issues. However, neither of them is very hopeful. When they compare many of the things they envy in Europe with the situation in their own countries, a deplorable picture emerges. Ahmet Mithat thinks that even if we imagined the level of development in Europe for our grandchildren, we would be in a hurry. Emin Fikri says that the distance to be covered is very long when he compares Egyptian society with Europe. Despite this negative picture, the authors seem to hope that their citizens will be as hardworking and determined as European society. As a matter of fact, they wrote these works in order to contribute to this idea. In the 19th century, the comparative evaluations of the two valuable intellectuals of the Ottoman Empire on the West and the East have gained more importance today, when cultural exchange and cooperation have become more important than wars.